

ОСВРТИ

НУСРЕТ ИДРИЗОВИЋ

Откуда коло на стећку

Домовина стећака је бол камена и змије.

Камена у праиској маси, а и оног донекле савладавог, куд-
тивираниог, вјечно загонетног, у сваком случају расног тумача живље-
ња у времену окрутних закона, па и безакоња, безвлашћа, насиљни-
штва, очајања, неприкосновене дужности према богу (и према оцу,
родитељу), честе, пречесте смрти и, из страха, узношења кола и змије.

Тај камен сувременници називаху: вични дом. Вјечна кућа. Кућа
спаса.

Често се играло у вичном дому.

Плесом се причало о угрожености и злопатништву, о приказа-
њима, Демонима, гаткама, Духовима, јуначким смртима као своје-
врсној потврди части, о сину божјем што се претворио у тијело, о
љепоти као синониму за савршенство, о божанству као слици човје-
ковој, о јавним и тајним култовима, о оваквим и онаквим богобор-
цима...

Свједочанство тих игара остало је на предњој или бочној
страни вичног дома. Играла је жена са својим мушкарцем, жена са
женом, мушкарац с мушкарцем, змија са змијом, мушкарац и жена
с птицама, с проздобима зријења и бујања, с коњима и коњаницама,
с пријатељима-псима, са срнама, кошутама, јеленима, пијетловима,
с крижевима, полумјесецима, звијездама, мачевима и штитовима, с раз-
листаним књигама, а кадикад и с љутицом у руци.

Играо је човјек у својем свијету и човјеков свијет, измасакиран
бројним opakостима, у њему. Колом је оживљавао природу, исказивао
човјечност. Коло је извирало не само из радости, већ и из стрепње.
Из животног полета, али и из страха. Не само од туђинских насртаја,
већ и од змије.

Свако господство изналазило је свој ритам. Није било господ-
ства у чију част нису приређиване игре. Игре свадбене, ратничке,
аратарске, ритуалне, обредне, магијске, погребне...

Душа играчева била је, на крају крајева, и загробна нада.

Загробна нада кадикад је била и змија.

Једном украс, другинут усуд патничтва, а какама и једно и друго — то је змија на стећку.

Вратимљење између чојека и змије није измислио сељачки клесар, а ни његов пријатељ дијак. Он је само клесав појаве из свог видокруга, из богатих легенди и бајалица, из схватања и увиђања да се добри крстјани никад неће моћи ослободити змије.

Поезија је то жаука и тежба, неправда, посртаја и нартаја, кликтаја и вапаја, унижења и понижења, уздицања и пидана, побједа и клонулости, младалачких узноса и смртне грозе.

Не само поезија камена, и поезија осликавана на камену.

Ако добро разумијемо клесара, змија је најнематљивије биће, бље најискреније у љубави и најпоштеније у изјачину стјцања крање и животног простора. Најскромнија у захтјеву, најпомирљивија, најтиша и најумнија, најблагодарнија, најумилнија, најоданки чувар кућног прага, најнеупадљивија, најпослушнија, најотпорнија душа земног жара, сунцу најзахвалније и најживотније биће, а истодобно најпрљавије, најдукавије, најподлије, најкукавије, најнесретнија, најзлотворније биће које треба таманити без жалости.

«Сагледан у својој животности, мит није тумачење намијењено задовољењу научне радозналости, већ прича која оживљава једну изворну стварност, и која одговара дубокој религиозној потреби, моралним тежњама, стегам и наредбама друштвеног реда чак и практичним захтјевима» — Бронислав Малиновски: *Магија, наука и религија*.

Кад јара загосподари просторима, кад камен осијава своју вјечну и уклету злоћу, и најбезазленије змије најједном постану аждахе па се почињу приказивати као јаросне утваре. Тада ни душе праведника не могу да оду на небо, већ дуго лутају без циља и смјера, па се повремено враћају у своја унакажена тијела, тамо гаворе извјесно вријеме, плачу, проклињу све живо и неживо, потом обилазе опустјеле куће у којима даве своје жртве, покајно сикћу глухим ноћима и врелим данима, сељаци их разгоне бакљама, крижем и култним записима, бајањем и бијелим луком, а оне доводе градобитне објаве и олујом уништавају каменову и змијину силу.

Легенда каже да је постојао један дан у години када је змијино царство или краљевство било изузетно наклоњено домаћим житељима, нарочито бездеткима, женицама, а и несретнима у љубави. То је био змијин дан. Дан змија. Дан прољећа. Дан измирења са змијом. Дан растења. Велики светковина не само на висијама, већ и у долини Цетине, Неретве, Дрине, Врбаса... Змијски народ је уочи тог дана на пољима ложио ватре, чистио куће и у дворини спаљивао смеће, ритуално ударио о металне предмете, обилазио имање и пјевао, играо, пјевао, славно светковину још из поганских времена:

Бјежите гујавице, каменице, непоменице, плазарице.

Бјежите поганице, да вас не пеку на глогову трију.

Дан прољетних радости неки су дочекивали и, кришом, спаљивањем змија. Из пепела спаљених змија, у комбинацији с остацима других паљевина, настајали су лијекови и разне чудесности којима су изазивана приказанја, а и демони.

Кад змија изађе из свог станишта, ухвати је и с њом крену према Змијској ледини.

То је било сабориште, веселиште, игриште.

Змије су носили у ракљама штана, у капи или марам, у ширеници, често и у руци. Десетине, стотине младих, дјевојака, старих, бесчедних родитеља, губеваца, мученика, бивших ратника с још увијек откривеним ранама, тумача разних тајних знакова, воландица, звијезда и духова кућних спљашта — сви су се спешно приближи-

vali Zmijskoj leđini. I svi bi u marami, kapi, čepu, ruči... imali svoju silu. I sve bi se zmiје niјednom našlo u игришту. Око њих би се гиздали, необуздани, радостни на младалачки начин, жалосни ритам, а и онај водички. (Видо што да човек чини, човек умијех, зар не, игра) Од коловође је описано облик кола. Он је био пантограф кола. Војвода својим начином правно играче. Прилазили су му они који су морали да приђу. Старица, чија је крушка опала ујесен, једне је вечери угледала буктаво свјетло: божји послушници су по небу разносиди умрле душе. Тамо нагђе на граници између свјетла и таме указала се краљица свемира. Старица сада игра да својим колон изазове спознатије женски лик чудесне љепоте. До ње је оружар. Њему се приказалим копренцима: у једној руци је држала упалену свијетлу, а у другој жито класје. Уплашеног оружара устравила је предјетном да не у његов завичај, због опаког тумачења вјере, послати небеске организације, молићевници, покајници и сви они што су жртвом, искушењанима, кретају се краљица свемира, католици, православци, а и други ојађени крушборци, заљубљеници различитих чуда којима су их опсједале не само државне него и власти различитих божјих доушника.

Коловођа витла змијом, поцикује, изазива екстазу. Играче подвргава својем ритму, вољи... Коло је његова држава, држав, бојни поход, мирене, сношљивост не само земаљског него и васионског јада. У његову спасоносну намјеру није добро сумњати. Смрт је мала ствар према срамоти. Дошло вријеме да се коловођа искаже. Коло је његова моћ. Не само играчи, и змије га морају слушати. Кад не витла змијом, то чини мушким дјететом. Он са својим змијама чуна усјеве, доноси плодност, болеснима олакшава муке.

Бездјетке и убогаљски улазе у простор оквирен играчима, испред змија стављају своје мараме и капе, капе и мараме оних који нису могли доћи на свечаност постављају дружице, пријатељи, сродници. Очи оних у колу и оних изван кола молећиво прате змијине кретање: да би бездјетке добиле своје чедо, да би се слијешу вратио вид, да би унесрећеном зарасле ране, да би родила крава или кобила, да не би онога у кога се загледала, да би опет упадао и палио живе људе коју изгорела, да непријатељ не би опет упадао и палио живе људе — змија треба да пређе преко капе, мараме или прострете прегаче.

Плази, змијо, родитељице, видовњачице
Да видиш како сам својем момку лијена
Како сам му, волећи га, змијом окићена

Превају бескадни свирожници, женици, удаваче, неизлечиви болесници. Коло се шири. Поприма змијолики облик. Између играча све је више мараме и капа. Коловођа, обично највештији змијар, наговара пријатељицу да капе и мараме дотиче својим светим, благословеним тијеком, да излијечи, да посредује у љубави, да потиче рађање. Змије гамижу у кругу, громуљају се, надимају, сите свега и свачега. На њих пада сунце. Палапави језици лају на мучну јару. Распукле јазбине, или змијска станишта, блескају на сунцу сребрним сјајем. Кад поћу према марамима, прегачама, капама... настаје урнебес пламина се прегачара у њихову походну пјесму, у коло улази све што се може држати на ногама. Бездјетке лијегају на леђина, свлаче се у очекивању да ће змија навратити и благословити мјесто рађања. Губавци змијама потурају своју губу. Коло је већ добило дугу, дугу

змијску мислу. Коловођа мисли живом змијом, а и завршава мисли живом змијом. Змије плазе између вјелеса, игара, наслаганих погача, сирева, разноврсних јестива, рукотворина, тканина, оружја. Погадоју се мисли и дјевојке, бујају чежње. Коловођа је владалац свијета. Змија и коло су представници бесирности. У колу су и душе давно преминулих. Ако се смисао јуначтва налази у заштити чисти, коловођа својим ритмом осигурава и једно и друго. Уз помоћ сумрача, а нарочито умрлих душа, он колом и змијама успоставља магичку везу са свемиром. Да, коловођа је владалац и свемира. У народу који вјерује да потјече од змијског праоца коловођа са змијом у руци је заправо — све. Чаробњак, војсковођа, видар, избавитељ, срећоносац.

Ако неко, не познавајући или не поштујући обичај, ватрне на змију, одведе га у камењар и тамо му, у каменој глухоци, над леђима очитавају змијске бројанице. Прехриштелиа пролетног ритуала (можда притуженог доминиканца или францезца) остављају у камењару змијама на исповјед, а његову капу стављају испред плазарки у колу молећи их играњем и пјевањем да «пропјешаче» и ту капу огрезу туђинштину. Деси ли се да неки неупућени богомољачки духовњак покуша унијети пометњу у свечаност братимљења са непоменицама, тврдећи да је бог проклео змију због тога што је првим људима одала спознају о Добру и Злу, може му се посрећити да га и не поведу у камењар и над његовим леђима на славе бројанице, него му умилато пренесе поруку умрлих предака да змија кућарица доноси срећу.

»Убити змију, највећи гријех«.

»Убијеш ли змију на правди бога, умријет ће ти неко у кући ако кућа остане жива након пламена«.

»Да, наше родитељице имају блиске везе са свемиром и стварањем. Колом их умољавамо да нам открију своје тајне«.

»У неизмјерној удаљености, видовњачице су најближе звијездама«.

Коло иживљава душу танкоћутног бића: шири се, скупља, растеже, издужује, грана се, надима, стањује, прелази из облика у облик, из значења у значење, из заноса у занос. Кад мигљина осјаји лице и крв изваре у гласно усхићење, бирано биће, биће које је овако или онако, на овај или онај начин благословило коло и светковину камењара-гуја, тамо негде из проматрачког хлада бесједи не само себи и онима што га окружују, не само играчима и гујарцима, већ и околним планинама, свему и свачему:

»Моћ славити, моћ племена нашег славити свим и свачим, и на сваки начин!... Ако грб наш не може славити глава лава, нека лав буде домаћа змија у домаћем колу!«

Чим се родиш, већ почиш припадати овом или оном колу. Кад ућеш у коло, осим ако ниси превртаљивац, обично заборавиш зашто и око чега се оно окреће: превари га гуја кружења. Човјек и остари и да не сазна да се освртње не може досегнути туђом мишљу, већ једино властитим бићем. Да би то схватио, мораш бити у колу. Коловођа је ту да ти објасни правила игре. Мисли ти о колу што год хоћеш — као да бесједи коловођа — коло је твоја судбина. Ос животне пртње. Твоја милост, а и показивач обавезног смјера. Тајни култ, а и јашна радост — схвати како хоћеш. У сваком случају, нечему или некоем служи.

Плесом се умањивао страх од смрти. Било је незамисливо да се без кола успјешно приведе крају скуп вијећника племенских дружина. Плес је био израз снажног осјећаја о јединству са спиритуалним свијетом. Сматрајући да у плесу судјелују и умрли преци, који врше службу посредника моћ, разна братства су му прилазила као изворну спасицу.

Ali mi kolo nije oslobođeno stanovitih zala. Kozmičkih misli i ljudskih, svakidnih. Moraš, naime, dokazati da, slaviti roditeljstvo, ne radiš o glavi vladaru. Moraš, naime, dokazati da, slaviti roditeljstvo, razmišljaš: igrajući, što time dobivaš? Ne igrajući, što time gubiš? Kolovođa, vjerovatno, zna svoj rečnik. I ti si mu vjoran. Djevoja od tebe, običnog igrača. Uvrate li te u zabranjenoj igri stradaš. Djevoja jednom postaju nejednake. Nemoj misliti da se neke pobunite. Kako jednom zlovernom zakonu življeća iziđu na vidjelo? Tvrđom da si pripadajući tom i tom kolu, nešto izgubio? Neće ti vjerovati. Kako kon je, naime, svaki zakon, teška nevjernica. Počнеш ли доказивати да си играњем желио изгубити, рећемо, трбух, инаме, није ништа баштага трбух, а ако ти је трбух жалост а не радост, и онда мораш од кнеза или војводе тражити допуштење да свој властити трбух, дјело властитах а не посућених зуба, некако уклониш. Да би то постигао, мораш пронаћи одану и домишљату чуваркућу. Не дај боже да изајеш из кола. Ако се то деси случајно или неопходношћу животне ситуације, коловођа је ту да ти одреди казну. Жалба не долази у обзир. И коловођа и казна су милост божја на средњовјековни начин.

Поглед на свијет, доживљај живота и осјећање стварности клесар базира на схваћању према којему је људско биће вјечно усамљено, без властите криве бачено у свијет, с природним и друштвеним силама најчешће неспојено. Ракурс је то проматрање у којему се споне између субјективног и објективног свијета прекидају и ми смо воље усамљеникове, који и није изградио филозофију метафизике усамљености — нема онога тко није историјски, биолошки или социјално одређен — него је то универзални израз фундаменталне патње, несазнатљивости поријекла човјекове боли, страха од живота, од самоће, од будућности, од властита постојања.

Свемоћан, утваран, старачки мудар, печално стваран, дозлабога непокретан, стећак се прије свега намеће властитом вјековношћу, стваричном тишином а и жауцима, шкргутима, једнобоштвом, двобоштвом, многобоштвом, крвним непријатељством између ласице и змије, тиханим тужаљкама и звиждуцима, посланицама, лукама спаса, искреном и варљивим заклетвама, змијином главом — симболом краљевства, мученицима, казнама и наградама, змајем или змијским царем, сакраментима, праведним и неправедним судима, страхом од смрти и свеопћег уништења, таштинама, те разним завјетима и божјим заповиједима.

Не само колом и змијом, стећак је украшен и промашеним жртвеницима, изгубљеним синовима и изневјереним дјевицама, триким женама, сестрама авети са змијама на глави, срамним бјеговима, анонимним херојима које проматрамо као људе са змајевим репом, бајословним животњјама, апокалипсама, бајалицама, мудрим клесарима, неродним смоквама и запуштеним гробиштима, посредницима, презбитерима, схизмама, синодима, разним смукovima и сликovima, светим душама и злим духовима, душевадицама, новоманихејством, боломидством, свакојаким чудаштвом, прваштвом и прваштвом, непоткупитељством, издвојеништвом, свим што је негову замичају додијелио усуд историје.

О свему томе не бисмо знали готово ништа да на камени није остала прича заносног ритма, пуна чежње и нестварених снова, вјечно полетна и млада што је зовом ширским казују: *коло*.

Не прићеш ли му, већеш моћи схватити тајниствену блискост између рођења и смрти, смрти и ускрсења, змијиних порука а томе

како се долази до љубави, чеда, крше, до својих радости. Можеш бити незнано колико света, колико год хоћеш уважена личност, без кола нећеш моћи опстати. У природи је човјековај, а и судбини ње- говој, да постоји коло. Коло наше и свачије. Коло онакво и онакво. И змијино коло. Не вјерујеш ли, питај коловођу. Не вјерујеш ли ни њему, питај тумаче знакова, закљичаче духова, гатаре, сребенике, војводице дијаче, дидине писаре куће живота...

Сит као гуја, бијел до усијања, црвен до срамежљивости, ни- так и зран до изгладњелости, змијин брат (сушта змијска братовшти- на), камен влада непрегледним свим пространством, сурим вапне- настим слојевима планина и свакојаким узвисина, пећина, понора...

Заједно са својим колом, он је љепота свих љепота. Уздигао се до највише мудрости, до спознаје добра и зла, храбрости и кукавич- лука, вјерности и издајства, живота и смрти...

Камен влада безводицом, земљом без земље, змијским шиш- тањем и псикањем, човјековим ојкањем, беспомоћним небом, труд- ним а и бесплодним ријекама, непрестаном несигурношћу, вапајем звијери и домаће животиње, свим и свачим.

Коло покреће осјећања. Музика смирује узбуђене душе. Коло и музика снаже духове да сачувају радост у каменој глухоти.

Танка земља тамо гдје су је посадиле птице. Дебелица само у сну каменштака (оно што је човјек сањао, било је једнако као и да се догодило). Пјескуља. Каменуља. Презрена прхуља. Змијска земља без осојских хладова гдје је камен сам себи и окривљеник и судач, и ругоба и властита љепота, и своје зло и своје властито добро.

Коло изражава, истиче и утврђује вјеровање. Намеће и чува моралне принципе. Осигурава дјелотворност свих ритуалних обреда у земљи практичне разборитости. Чува елементе култа змије.

У част мртвих приређиване су и спомен-свечаности на којима се плесом исказивало нераскидиво јединство. Коло је чувало своје о рађању, о смрти вољених особа, испуњењу жеље, награђивању, од- лагању смрти, о мржњи, о страху. Коло је молитва за човјека који је имао мрачан сан.

Познавати симболику кола значи омогућити себи да научиш тајну настанка и опстанка.

»Познавање омогућује да се разумије не само како су ствари започеле постојати већ и гдје их наћи и како их поново оживјети након што су ишчезле», вели Мирcea Елиаде.

Изненада се расцијепио облак. Немиран, митски сан је најав- љивао моћи невидљивих сила. Зрак бијаше пун и препун Демона. Душа претка појави се у облику змије. Насљедници препознаше оца и мајку. Змија се зауче под кућни праг, тамо и оста. Кућна вјерни- ца. Једна звијезда је засјала усред дана. Јару обузе њена палезна страст. Закрвављено сунце се поче окретати. Коло клону. Коловођа се изгуби. Побјеже, што ли? Змије се врате својем кућишту. Сунце се окретало незапамћеном брзином производећи неизмјеран број ко- лутова, котача, котурова, кругова. Спуштало се на земљу, бјежало у небеске висине, враћало се у све сјајнијој одјећи док, вртећи се, није одјурило у Свемир остављајући иза себе распреле дијелове јед- ног огромног круга. Играчи су у тим дијеловима препознали елемен- те својег кола.

Владалац свијета, земно величанство неспокоја на домаћи на- чин, камен остаје на ледина да приповиједа или пјева о надреалним доживљајима што се догодило у некој напетости духа, у плодној страсти, у стравном тјеснацу надгробника.

Какав човјек тако дуге и тако погобно живи с књигом и њеним, шта ли је срећан и без плашних мола прихвати таквог брда. Није ли се књига, дугим друговањем, сто, наједном и сам претворно у човјека?

У шумици, на узвишењу, испод карова бијаше пуно књижица, од оних обраслих махомором.

Испод маховине жонковаше свијет чудновитих људских и животињских прилика, а чувању их луковни и стријеле, штитови, крајевски, получијесци, кола.

Дјело човјеково што припада врхунској љепоти.

Распор је то од лезиве нијансираних тонова што симболизирају спој земаљског и небеског, духовног и материјалног, радости и патње до неке врсте сензибилне форме треперљивих обриси, до највиших и најглатијаних испреплетених, неке неопредметљиве јединствениости, до дошћу и успут узима оно што је након узбудљивости постало камено објектно, пилорескно на начин старих живописца и и знаменитих ковача, каменорезаца, бројних домаћих књижара што нам трепутни својег времена тако аутентично забиљежише и оставише на украсним плочама каменог надгробника.

МИЛИЦА МИЛИДРАГОВИЋ

Преводачке странпутице ¹

Радујемо се, искрено, сваком новом, добродошлом и корисном преводу, за који наши часописи, по старој доброј традицији, радо одвајају лакоју своју страну; јер се и на тај начин, како се то обично каже, успостављају духовни мостови међу народима и њиховим културама, па тако многа достигнућа и баштине постају заједничко добро. Весели нас, несумњиво, и чињеница да тешки, а често и још увијек недоољено цијењени преводачки рад, ипак добија све више присталица и марљивих посленика, који му несебично поклањају своје снаге и ентузијазам.

Али се зато, исто тако, и ожалостимо када се понекад појаве и такви преурањени и недопустиво слаби преводи, за које би боље било да никад нису ни угледали свјетлост дана; јер они смањивају углед високог преводачког позива и звања, наносећи непроцјениivu штету нај висти стручног и интелектуалног рада, тако потребно сваком друштву.

Аутори таквих некавалитетних превода, по снему судећи, сад баш не би радо предали ва три и сами уништили, спидећа се себе, ти своје недоољичте — како је то, на примјер, прије више од стотак година, урадио Милтон Глишић са својим младњим преводом Гооголевих *Мртвих душа*. Можда је управо то што је тада, у том трепутку њиховања, и сам схватио своју стручну неприпремљеност и не дораслост, све озбиљне и нагомилане недостатке објективног превода, и извело Глишића на пут касније, заслужне преводачке сца

¹ *Историска и социјалност у Шолохова, Хемингвеја, Ремарка и Борбиса, превод с руског: Марко Ковачевић — Преглед, бр. 1976, стр. 1045—1048.*